

Inleiding

Dit jaar is het vijfhonderd jaar geleden dat Desiderius Erasmus in Bazel bij zijn vriend Johannes Froben (1460-1527), zijn belangrijkste en invloedrijkste werk publiceerde, het *Novum Instrumentum omne*, de Griekse uitgave van het Nieuwe Testament. In de jaren daarna bracht Erasmus nog vijf edities van dit werk uit dat tot de negentiende eeuw de basis was voor de meeste moderne vertalingen van het Nieuwe Testament. De bekendste is de Duitse vertaling van Maarten Luther die in 1522 op de Wartburg tot stand kwam. Luther gebruikte daarvoor de tweede editie van Erasmus' uitgave. Ook de Engelse bijbelvertaling van William Tyndale (1526), de Geneefse Bijbel (1599) en de King James Bible (1611) zijn gebaseerd op dit baanbrekende werk van Erasmus.

Voor de Katholieke Vereniging voor Oecumene was de uitgave van het *Novum Instrumentum* in 1516 aanleiding om een symposium te organiseren over Erasmus. Het symposium staat in een reeks van activiteiten en publicaties die de Vereniging vanaf 2011 heeft georganiseerd met het oog op de oecumenische herdenking van de Reformatie in 2017. In de aanloop naar de Reformatie speelde Erasmus een belangrijke rol. Niet alleen vanwege het *Novum Instrumentum*, maar ook vanwege zijn scherpe kritiek op de misstanden in kerk en samenleving en zijn pleidooi voor geestelijke vernieuwing. Erasmus stond voor de synthese tussen de antieke beschaving en het evangelie. Zijn evangelisch humanisme was kritisch maar niet revolutionair. Pogingen van Luther om Erasmus aan zijn kant te krijgen werden door Erasmus afgehouden. De strijd van Luther maakte hij niet tot de zijne. Lange tijd hield hij zich afzij-

dig, totdat hij zich in 1524 genoodzaakt zag om stelling te nemen tegen de opvattingen van Luther met het werk 'Over de vrije wil'. Dit werk riep een scherpe reactie op van Maarten Luther en leidde tot een definitieve breuk.

In de geschiedschrijving heeft de Duitse reformator het gewonnen van de bijbelse humanist. Erasmus gold op het hoogtepunt van zijn roem als de grootste geleerde van zijn tijd en werd door vorsten en pausen geraadpleegd. Die positie koesterde hij. Nooit werd Erasmus een man van actie. Tot het laatste toe zocht hij het overleg en de verzoening van standpunten. Daarmee redde hij het echter niet. Aan het einde van zijn leven restten hem alleen nog enkele goede vrienden. Na zijn dood kwamen zijn werken op de index. Erasmus werd ingehaald door de Reformatie die Europa politiek en kerkelijk helemaal op zijn kop zette. De namen van Luther, Calvijn en Zwingli hebben door en dankzij de Reformatie geschiedenis gemaakt. Zij zijn de boegbeelden van de Reformatie van de zestiende eeuw. De geestelijke nalatenschap van Erasmus wordt echter breder gedeeld. Als protagonist voor geestelijke vrijheid en vernieuwing is hij belangrijk voor katholieken, protestanten én humanisten. Zijn grote oeuvre laat ruimte voor een rijkgeschakeerd en veelkleurig beeld.

Het symposium *Erasmus Oecumenicus – in vrijheid op zoek naar de bronnen van het geloof*, waarvan de inleidingen in deze bundel worden aangeboden, werd op 14 maart 2016 in Museum Gouda gehouden. In het museum liep op dat moment de tentoonstelling *Erasmus 'Ik wijk voor niemand'*. Tot ieders verrassing ontving de directeur van het museum een week voor de opening een brief van mgr. Aldo Cavalli, de apostolisch nuntius in Nederland, waarin staatssecretaris Pietro Parolin een boodschap van paus Franciscus overbrengt. Namens deze spreekt Parolin de hoop uit dat de tentoonstelling duidelijk zal maken dat er geen tegenstelling bestaat tussen het christelijk geloof en een waarachtig humanisme. Erasmus, zo zegt hij, herinnert onze moderne wereld, die gekenmerkt wordt door grote sociale

veranderingen, aan de onschatbare waarde van de menselijke persoon die onze zorg en eerbied vraagt, zowel van de gemeenschap als van de kerk. Een dergelijk humanisme is vandaag hard nodig. De brief van/namens paus Franciscus werd prompt een item op de tentoonstelling.

Op het symposium was er ruimte voor verschillende benaderingen van en visies op Erasmus. De korte openingspeech werd gehouden door de mgr. Aldo Cavalli. Het was een evocatie waarin de grondlijnen van Erasmus' identiteit en zijn actuele betekenis opgeroepen worden. Zijn tekst hebben we in deze bundel samen met de hierboven genoemde brief van Pietro Parolin als voorwoord opgenomen.

In vijf grotere verhalen worden leven en werk van Erasmus nader belicht.

Het eerste artikel is van Jan Krans, universitair docent aan de Vrije Universiteit. Krans heeft diepgaand onderzoek gedaan naar het *Novum Instrumentum*. Hij legt in dit artikel uit wat Erasmus met deze uitgave teweeg heeft gebracht en waarom Erasmus een grondlegger van de bijbelse hermeneutiek genoemd mag worden. De 'filologische wending' naar de grondtekst heeft grote veranderingen op gang gebracht in de theologie en in de omgang met en het verstaan van de bijbel. En dat tekent zijn blijvende betekenis voor de Reformatie, maar evenzogoed voor de ontwikkeling van de exegese in de Catholica.

Peter Nissen, hoogleraar Spiritualiteitsstudies aan de Radboud Universiteit, gaat in zijn artikel nader in op de beeldvorming van Erasmus bij katholieken, protestanten en humanisten. Erasmus heeft zich tijdens zijn leven vanwege zijn hoge contacten aan het pauselijke en keizerlijke hof met succes tegen allerlei aantijgingen kunnen verdedigen. Na zijn dood hield het echter met de sympathie op en raakte hij alsnog onder verdenking van ketterij. Bij het Concilie van Trente nam alleen Friedrich Nausea, hofpredikant van aartshertog Ferdinand van Oostenrijk en

latere bisschop van Wenen, het voor Erasmus op. Nausea stuitte op een muur van weerstand. Pas rond het Tweede Vaticaans Concilie was er sprake van een voorzichtige rehabilitatie van Erasmus. De brief van het staatssecretariaat van het Vaticaan aan Museum Gouda laat zien dat de katholieke kerk van vandaag grote waarde hecht aan het evangelisch humanisme dat Erasmus voorstond. Ook in protestantse kring lopen de oordelen over Erasmus zeer uiteen. Natuurlijk, de polemiek tussen Luther en Erasmus heeft het beeld van Erasmus aan protestantse zijde zeer bepaald. Toch bleven Philip Melanchton en in mindere mate Calvijn waardering voor Erasmus houden. Door de verlichtingsfilosofen van de achttiende eeuw werd Erasmus als boegbeeld van de vrijheid van denken opnieuw op het schild geheven. De seculiere humanisten weten dan weer geen raad met de evangelische en gelovige grondhouding van Erasmus.

Over Erasmus zijn in de vorige eeuw prachtige biografieën geschreven door Johan Huizinga, Stefan Zweig en Cornelis Augustijn. Op het symposium gaf Gerard de Kleijn, directeur van Museum Gouda en inspirator van de tentoonstelling, vanuit een artistieke invalshoek de aanzet tot een eigentijdse verbeelding van Erasmus. Hij deed dat aan de hand van vijftien in het museum tentoongestelde portretten. Deze portretten zijn als kleurenkatern in deze bundel opgenomen.

Herman Pleij, emeritus hoogleraar historische Nederlandse letterkunde en gastconservator van de tentoonstelling over Erasmus in Gouda, gaat nader in op de debatcultuur in de tijd van Erasmus. In zijn tijd vervulde Erasmus een vergelijkbare rol als de columnist in onze tijd. Erasmus geloofde, zo schrijft Pleij, vurig in de kracht van het woord, het argument, debatteren en overtuigen. Het debat werd gevoerd via brieven, die vaak binnen afzienbare tijd werden gedrukt, maar vooral in persoonlijke gesprekken tussen vrienden. In de kring van vrienden kon men zich vrijmoedig uiten en hoefde niemand zich in te houden –

op voorwaarde dat de vertrouwelijkheid gerespecteerd werd –, wat niet altijd het geval was. De overtreffende trap in het commentaar bij de tijd was de satire, waarvan Erasmus zich meesterlijk bediende. Het voornaamste doelwit voor zijn hekeldrift was de kerk, die hem heilig bleef, hoezeer hij ook haar representanten onderuit haalde.

De geplande inleiding van Ger Groot over Erasmus als inspiratiebron voor geestelijke vrijheid en vernieuwing werd door een ongelukkig misverstand op 14 maart 2016 niet uitgesproken. In deze bundel publiceren we alsnog zijn bijdrage. Hierin gaat hij in op de betekenis van Erasmus voor de filosofie. Aan de hand van enkele werken komt Groot tot de conclusie dat Erasmus' geschriften in de huidige tijd nog maar weinig te zeggen hebben. Ze zijn geschiedenis geworden. Niet zozeer door zijn werken als wel door zijn wijze van leven en zijn gestalte kan Erasmus ook vandaag een inspirerende figuur zijn. Als onafhankelijk denker is hij een baanbreker van de moderniteit en mag hij met recht hét symbool genoemd worden van de scribent, de publieke intellectueel die zich hartstochtelijk inzet voor zijn eigen tijd.

Twee bijzondere optredens zorgden voor de nodige verluchting in het aan lezingen rijke programma. Het Vocaal Theologen Ensemble onder leiding van Hanna Rijken bracht geestelijke en wereldlijke liederen ten gehore van Heinrich Isaac, Josquin des Prez, Maarten Luther en Johan Walther. Heel bijzonder was dat met alle deelnemers de door Luther geschreven hymne 'Aus tiefer Not' naar psalm 130 staande gezongen werd. Een kleine bijdrage aan het overbruggen van de tegenstelling tussen twee grootheden uit de geschiedenis van de zestiende eeuw.

Op een symposium over Erasmus mag, tenslotte, de zothed niet ontbreken. Rob van Uden, bestuurslid van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, sprak, gehesen in narrenpak, een eigentijdse Lofrede op de zothed uit die ons vandaag waarschuwt voor eigenwaan en domheid.

Graag spreek ik mijn dank uit aan het Thijmgenoot-

schap voor de mogelijkheid om de teksten van dit symposium over Erasmus in de Annalenreeks te publiceren en spreek de hoop uit dat deze bundel eraan bijdraagt de herinnering aan deze erudiete en veelzijdige christenhumanist, filoloog en theoloog levend te houden.